

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Piekarskiej-Krzeskiej, pt. *Granice uniwersalności ideału rządów prawa. Martin Krygier i historyczność pojęć filozofii prawa*, napisanej na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem prof. dr hab. Karoliny M. Cern

Uzasadnienie podjęcia tematu pracy:

Ideał rządów prawa wyrasta z przekonania, że jest czymś dobrym, gdy się jest rządzonym przez prawo. Jest to zatem zasada normatywna, podkreślająca zwłaszcza wymiar moralny prawa, choć ideał rządów prawa przejawia się również w kontekstach politycznych, ekonomicznych i instytucjonalnych. Niemniej jednak ideał rządów prawa uznawany jest za szczególną wartość systemów legalistycznych, podkreślający zwłaszcza moralny aspekt prawa. Jest to zatem próba wprowadzenia aspektów moralnych do dzisiejszej filozofii prawa i jurysprudencji, usiłującej wyjść z ciasnych schematów pozytywizmu prawnego. Trzeba pamiętać, aby rządów prawa nie mylić z dobrym prawem, aczkolwiek ideał rządów prawa postuluje, aby prawo było jasne, racjonalne, niesprzeczne wewnętrznie i miało powszechne zastosowanie. W dyskusjach nad tym problemem odróżnia się ideał rządów prawa w wymiarze teoretycznym od historycznych prób urzeczywistnienia tego ideału. Szczególne zainteresowanie budzą w tym względzie dyskusje filozoficzne, skupiające się na zagadnieniach formalnych i proceduralnych, poszukujące podstaw ugruntowujących prawo, identyfikujących jego cechy, wskazujących, w jaki sposób łączy się ono pod jednym wspólnym ideałem, oraz w jaki sposób wiąże się z władzą. Postulaty te kierują się zarówno wobec prawa, jak i wobec władzy politycznej. Aby jednak określić ideał rządów prawa, potrzebna jest jednak najpierw – jak się wydaje – dobra teoria tego, czym jest prawo *per se*. Skoro bowiem prawo jest podstawową formą regulacji ludzkiego zachowania za pomocą norm, to promuje ono pewne zachowania, jako dobre i słuszne w sensie moralnym. A to prowadzi nas do wniosku, że gdy mówimy o rządach prawa w sensie ścisłym, to mamy na myśli z jednej strony to, że reguły demokratyczne podporządkowane są ogólnym regułom formalno-prawnym, a drugiej strony realizują one określony ideał dobra moralnego.

W dyskusjach tych istotny wkład wnieśli tacy teoretycy prawa jak L. Fuller czy J. Raz, A. Marmor, J. Finnis, N. MacCormick, J. Waldron, R.M. Dworkin, N. Simmonds, a także Martin Krygier – filozof prawa i teorii społecznej na Uniwersytecie Nowej Południowej Walii w Sydney (Australia). Krygier jest myślicielem szczególnie ciekawym, gdyż zajmował się aplikacją rządów prawa w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, badając zwłaszcza możliwości realizacji ideału rządów prawa w systemach postkomunistycznych, które dokonały transformacji demokratycznej. Z tego względu praca Pani Anny Piekarskiej-Krzeskiej poświęcona przebadaniu granic i zakresu uniwersalności ideału rządów prawa w perspektywie historyczności pojęć filozofii prawa w ujęciu Martina Krygiera zasługuje na szczególną uwagę, gdyż znacząco przyczynia się do poszerzenia dyskusji nad tą problematyką w języku polskim, ubogacając polską debatę w zakresie filozofii prawa o ważną i ciekawą perspektywę teoretyczną.

Układ pracy:

Przedłożona praca składa się z czterech rozdziałów, wstępu i zakończenia oraz bibliografii (całość liczy 255 stron), i w sensie formalnym spełnia wszystkie wymogi stawiane pracom doktorskim. Cztery rozdziały omawianej pracy rozwijają problem ideału rządów prawa, wychodząc od rozważań teoretycznych nad samym pojęciem, poprzez rozwinięcie teoretycznej treści tego pojęcia, a następnie przechodzą do aplikacji i konkretyzacji pojęcia w konkretnych uwarunkowaniach politycznych partykularnego systemu władzy oraz omawiają zabezpieczenia nakładane na władzę, które mają chronić przed jej arbitralnością.

Rozdział pierwszy *Historyczność a pojęcia filozofii prawa* skupia się na eksplikacji podstawowych pojęć z dziedziny prawa i ich powiązania z pojęciami filozoficznymi. Ukazuje tym samym niezbędną refleksję filozoficzną w dziedzinie prawa i jurysprudencji, która widoczna jest zwłaszcza w takim wypadku, gdy usiłujemy aplikować ogólne i uniwersalne pojęcia do konkretnych i partykularnych sytuacji. Następnie Autorka odnosi się do sporu pomiędzy pozytywizmem prawnym a teorią prawa naturalnego w odniesieniu do eksplikacji pojęć prawnych, które mają komponent normatywny. W zakończeniu rozdziału odwołuje się do metodologii heglowskiej i marksowskiej, jako jej zdaniem w najlepszy sposób umożliwiającej ukazanie dynamiczności pojęć, w sytuacjach, gdy uniwersalne pojęcia są aplikowane do

partykularnych sytuacji występujących w konkretnie urzeczywistnionych systemach społeczno-politycznych.

Rozdział drugi *Poszukiwania uniwersalności pojęci rządów prawa* skupia się na rekonstrukcji teoretycznych komponentów wchodzących w skład pojęcia ideału rządów prawa oraz na wskazaniu praktycznych realizacji tego ideału. Autorka przywołuje szereg różnych podejść, definiujących ideał rządów prawa ze względu na jego treść, funkcję, cel, realizację ogólnych zasad normatywnych. Następnie zastanawia się, czy teoretyczny ideał rządów prawa to wzorzec, model teoretyczny, idea regulatywna, czy cel dążeń społecznych. W końcu wskazuje w jaki sposób ideał rządów prawa sformułowany teoretycznie, jako uniwersalna norma ma swoje zapośredniczenie w konkretnych kontekstach społecznych i politycznych, a zatem, w jaki sposób odnosi się do jednostkowości i partykularności i ma swoje urzeczywistnienia praktyczne. Odwołuje się do ujęcia Krygiera, który postulował upraktycznienie ideału rządów prawa i dostosowanie go do konkretnego kontekstu społecznego. Problem ukonkretnienia stawia ostatecznie pytanie o uniwersalną realizację tego ideału w polityce międzynarodowej.

Rozdział trzeci, zatytułowany *Nieodzowna partykularność rządów prawa*, skupia się na sposobach urzeczywistniania ideału rządów prawa w różnych kontekstach partykularnych. Chodzi o pokazanie w jaki sposób uniwersalny ideał, a więc tak ogólne i abstrakcyjne wartości, jak demokracja, czy wolność, które są istotną treścią rządów prawa, realizują się partykularnie w konkretnych warunkach politycznych i historycznych. Autorka omawia tu szczegółowo koncepcję Krygiera, który opowiada się za takim rozumieniem rządów prawa, w którym realizują one pewien ideał praktyczny. Wychodząc od analizy tego, czym jest władza i z jakimi niebezpieczeństwami jest związana (arbitralność, nieograniczoność, dążenie do niepodlegania kontroli), należy zastanowić się, w jaki sposób prawo ma oddziaływać na władzę, aby ją dyscyplinować, ograniczać, legitymizować i rewidować. Krygier proponuje, aby ujarzmić arbitralność władzy przez podporządkowanie jej ideałowi miarkowania. Wymienia dwie sfery, w których realizuje się miarkowanie władzy w praktyce: 1. tradycja (ustalone sposoby kwestionowania i rewidowania władzy) i 2. instytucjonalizacja (metody adaptacji ideału do konkretnego otoczenia społeczno-politycznego). W obu tych sferach wymagana jest aktywna rola obywateli, którzy dookreślają władzę, usprawniają ją i dostosowują do konkretnego kontekstu.

Rozdział czwarty pt. *Sprawczość a miarkowanie władzy* omawia problem być może najciekawszy z praktycznego punktu widzenia, który wiąże się z adaptacją ideału rządów prawa

do konkretnego ekosystemu społeczno-politycznego. Pojawia się bowiem pytanie, czy rządy prawa powinny być realizowane tylko w systemach w pełni demokratycznych, czy też nadają się one do aplikacji w systemach o ograniczonej wolności obywatelskiej (np. liberalna ekonomia połączona z autorytaryzmem politycznym)? Kolejną kwestią jest fakt, że sama demokracja i wolności obywatelskie są odczytywane w konkretnych systemach demokratycznych w bardzo różny sposób, wynikających z różnorodności sposobów ujmowania ideałów rządów prawa przez konkretne instytucje państwowe oraz tradycje polityczne i gospodarcze. Aby zatem można było realizować projekt rządów prawa w odmiennych ekosystemach konieczne jest istnienie odpowiednich oddolnych mechanizmów zabezpieczenia przed arbitralnością władzy, które Autorka identyfikuje po stronie sprawczości obywatelskiej. Wynika z tego, że dla miarkowania władzy niezbędnym elementem jest wszechstronna sprawczość polityczna obywateli, która musi przekładać się na odpowiednie instytucje oddolne chroniące rządy prawa.

Zalety pracy:

1. Omawiana praca Anny Piekarskiej-Krzeskiej jest ważną monografią z zakresu filozofii prawa, napisaną w sposób mądry, rzetelny i ciekawy. Jest to spójne i wyczerpujące przedstawienie zagadnienia ideału rządów prawa, poczynawszy od omówienia teoretycznego komponentu tego zagadnienia, a skończywszy na ukazaniu jego praktycznych aplikacji w konkretnych systemach polityczno-prawnych. O ile się nie mylę jest to pierwsza monografia na ten temat w języku polskim, a co warto podkreślić, napisana jest w sposób kompetentny i z wykorzystaniem odpowiedniej literatury krytycznej. Należy przy tym zaznaczyć, że Martin Krygier, do którego koncepcji Autorka się odwołuje, jest uważany za jednego z najważniejszych teoretyków rządów prawa.

2. Trzeba podkreślić, że praca jest dobrze napisana i wciągająca w lekturze. Doktorantka bardzo dobrze poradziła sobie z uporządkowaniem obszernego i różnorodnego materiału dotyczącego zagadnienia ideału rządów prawa oraz wydobyla wszystkie ważne wątki filozoficzne, które w tym temacie są dyskutowane. Bardzo ciekawie i wyczerpująco omówione są na przykład takie zagadnienia, jak potrzeba zastosowania refleksji filozoficznej do analizy zagadnień z zakresu prawa, aplikacja ogólnych pojęć do partykularnego kontekstu politycznego, czy rola obywateli i instytucji oddolnych do ograniczania arbitralności władzy. Warto dodać, że nie ma w książce

nadmiaru cytatów, które często męczą przy lekturze, a te, które są przywołane są zasadne i pomocne w objaśnieniu treści.

Uwagi krytyczne odnośnie treści pracy:

1. Zagadnienie ideału rządów prawa wskazuje na dwie istotne tendencje we współczesnej filozofii prawa, które ni zostały w pracy wyraźnie ukazane. Pierwszym jest wyjście z impasu, do którego doprowadził pozytywizm prawny, usiłujący zbudować teorię prawa wolną od wartości, opartą na czystych faktach społecznych, które mają swój racjonalny odpowiednik. Dyskusja o ideale rządów prawa jest wprowadzaniem do współczesnej jurysprudencji elementu normatywnego, który tym samym przywraca istotną rolę filozofii w rozważaniach z dziedziny prawa. Druga tendencja wiąże się z odnowieniem teorii cnót obywatelskich i politycznych we współczesnych rozważaniach w filozofii polityki. Tendencja ta realizuje się w rozważaniach z dziedziny prawa w ten sposób, że etyczny aspekt prawa sytuuje się po stronie instytucji politycznej, która realizuje ideał normatywny. W związku z tym, dla ukazania kontekstu dyskusji o ideale rządów prawa, należałoby podkreślić, że te aspekty cnoty politycznej i obywatelskiej, które tradycyjnie sytuowano w charakterze władcy lub sędziego, zostają w dzisiejszych dyskusjach przeniesione na instytucje polityczne i prawne, które mają urzeczywistniać normatywne ideały dobrych rządów. Zamiast rządów ludzi cnotliwych, pojawia się aspekt moralny po stronie instytucji władzy i procedur jej sprawowania.

2. Kwestia druga wiąże się z propozycją Doktorantki, aby stosować metodologię heglowsko-marksowską do analizy dynamiki pojęć ogólnych i ich konkretyzacji w partykularnych ekosystemach społeczno-politycznych. Stoi za tym przekonanie, że dialektyka tego, co uniwersalne (myśl) i partykularne (konkretna realizacja) najlepiej oddaje proces, w którym abstrakcja legalno-prawna konkretyzuje się w rzeczywistości społecznej. Nie jestem przekonany, czy jest to najlepsza metoda, gdyż równie dobrze można odwołać się do wittgensteinowskiej metody konstytuowania się pojęć ogólnych w określonych środowiskach życiowych, czy do każdej innej teorii, która mówi o przekładzie pojęć ogólnych na konkretną praktykę polityczno-społeczną.

3. Kolejna trudność sprowadza się do pytania, jakie komponenty ideału rządów prawa i w jakim zakresie mają urzeczywistniać się w partykularnym kontekście politycznym, jeśli ideał ma realizować się zawsze w konkretnej rzeczywistości społecznej? Inaczej mówiąc, które z wartości są nienaruszalne i niedyskutowalne, a które możemy zrelatywizować lub osłabić, aby dostosować ideał do konkretnej wspólnoty politycznej? Jeżeli treści ideału są zakreślone tak ogólnymi pojęciami, jak demokracja, wolność, czy prawa człowieka, to które elementy zawarte w tych ogólnych pojęciach są niezbędne i nieodzowne w partykularnej konkretyzacji? Jakimi kryteriami powinniśmy się kierować, by wyznaczyć nieprzekraczalne granice, poza którymi jakaś władza przestaje realizować ideał rządów prawa i staje się władzą arbitralną? Wiąże się to z problemem ustalenia, jaka jest pula wartości nieodzownych do zachowania ideału rządów prawa, a brak jakich wartości przekreśla już ten ideał. Czy wartości, które wchodzą w zakres określający treść moralną ideału są kontekstowo wymienne, a także czy empiryczne urzeczywistnienia wartości mogą być tak różne, że realizują w istocie różne wzorce normatywne? Co prawda teoretycy rządów prawa doskonale zdają sobie sprawę z tych trudności, ale nie zaproponowali dotychczas, żadnego mechanizmu, który określałby podstawową treść uniwersalnych pojęć rządów prawa oraz metodę ich konkretnego urzeczywistnienia w partykularnym systemie politycznym, aby w satysfakcjonujący sposób zachować jednocześnie istotną treść ogólną oraz dostosować ją do konkretnych warunków istniejących w partykularnym ekosystemie społecznym.

4. Warto też zwrócić uwagę na polityczny wymiar realizacji ideału rządów prawa. Jeżeli bowiem mówimy o rządach prawa w sensie ścisłym, to czy nie znaczy to, że reguły demokratyczne podporządkowane są ogólnym regułom formalno-prawnym, a wtedy demokracja staje się nomokracją? Skoro się na to zgodzimy, to powinniśmy szerzej omówić istotne składniki takiego systemu politycznego, w którym to nie demos jest suwerenem, lecz staje się nim prawo, legitymizujące władzę dzięki aspektom normatywnym.

Uwagi szczegółowe:

1. Omawiając od strony 80 definicję rządów prawa Josepha Raza Doktorantka wprowadza „obfite” (thick) i „okrojone” (thin) aspekty tego pojęcia. Terminy angielskie przełożone w ten sposób brzmią nieco dziwnie i proponował bym, aby w tym kontekście przekładać je raczej, jako „maksymalne” (thick) i „minimalne” (thin) pojęcie rządów prawa. W języku polskim spotyka się

ostatnio bardzo różne próby tłumaczenia tych terminów, niektóre propozycje są całkowicie kuriozalne, wydaje się jednak, że moja propozycja zachowuje istotę tych pojęć, a jednocześnie pozostaje w dyskursie teoretyczno-naukowym.

2. Należy przejrzeć i poprawić przypisy występujące w pracy, gdyż są one robione niekonsekwentnie i różnymi metodami. Na przykład nazwisko autora raz jest pisane bez imienia, raz jest pełne imię i nazwisko, a czasami tylko inicjał imienia i nazwisko. Podobnie z odniesieniem bibliograficznym artykułu – raz jest pełna nazwa czasopisma, a innym razem tylko skrót nazwy. Trzeba to uporządkować i ujednolicić.

3. W wyliczeniu na stronie 89-90 powinno się stosować kategorie z tego samego porządku. Nie można zestawiać obok siebie takich kategorii jak: a) gospodarcze; b) pokój; c) edukacja i d) długość życia. Jeśli mówimy o kategoriach: a) gospodarczych, to potem są b) polityczne (pokój), c) edukacyjne i d) zdrowotne (długość życia). Przy takim wyliczeniu zachowujemy jednolitość.

Ocena końcowa:

Biorąc to wszystko pod uwagę, stwierdzam, że rozprawa Pani Mgr Anny Piekarskiej-Krzeskiej spełnia wszystkie wymogi stawiane pracy doktorskiej. W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów procedowania przewodu doktorskiego. Recenzowaną rozprawę można również zarekomendować do druku po niewielkich udoskonaleniach. Byłaby to cenna publikacja, będąca systematycznym studium przedstawiającym problematykę ideału rządów prawa, która zapełnia wyraźną lukę na ten temat w polskim piśmiennictwie filozoficznym.

Dr hab. Ryszard Mordarski

Prof. UKW w Bydgoszczy